

Мирела Лончар  
Факултет политичких наука  
Универзитет у Београду

## **ТРАНСНАЦИОНАЛНИ РЕЛИГИЈСКИ АКТЕРИ И МЕЂУНАРОДНИ ПОРЕДАК – СЛУЧАЈ ГУЛЕНОВОГ ПОКРЕТА**

**Апстракт:** Овај рад настоји да прикаже на који начин религија може утицати на међународне односе и међународни поредак. С обзиром да је религија била занемарена као битан фактор у политичким наукама, па онда и у теоријама међународних односа, овај рад ће покушати да пружи скроман допринос изучавању религије у теорији међународних односа, тиме што ће анализирати утицај транснационалних религијских актера на постојећи међународни поредак. Транснационални религијски актер који се анализира у овом раду јесте Гуленов покрет – Хизмет. Хизмет покрет представља транснационални исламски покрет који је формиран у Републици Турској, шездесетих година XX века, од стране бившег турског имама Мухамеда Фетулаха Гулена (Muhammed Fethullah Gülen). Данас, овај исламски покрет броји мноштво институција, организација и чланова широм света. Гуленов покрет има за циљ стварање новог светског поретка – Златне генерације идеалних људи (Altın Nesil), и тиме представља изазов за постојећи међународни поредак.

**Кључне речи:** Транснационални религијски актери, међународни односи, религија, међународни поредак, Гуленов покрет - Хизмет

### **УВОД**

Данас, као и у прошлости, постоје бројни фактори који утичу на друштво и политику. Један од значајних фактора и феномена који утиче на политику јесте религија. Политичке науке, које представљају посебну грану друштвених наука, имају за циљ да објасне политичко понашање. У складу са том чињеницом, главни предмет политичких

наука јесте држава, њена организација и све оно што на државу утиче.<sup>1</sup> Историјски гледано, религија је одувек утицала на политику и чинила битан фактор исте.<sup>2</sup> Међутим, политичке науке су дуго занемаривале утицај и значај религије на политику и политике на религију. Ту чињеницу приказао је Стивен Кетл (Steven Kettell) у свом истраживању под називом: „Да ли су политичке науке игнорисале религију?“<sup>3</sup>. Значајном помаку у поимању религије као битног феномена који утиче на политику допринело је политичко буђење исламског света, и управо је тај догађај утицао на развој политикологије религије, једне од најмлађих политиколошких дисциплина у корпусу политичких наука.<sup>4</sup> Поред тога, морамо нагласити да религија представља битан фактор и у међународним односима, поготово уколико узмемо у обзир транснационални карактер религије. Религије ислам, хришћанство као и будизам, Давид Веселс (David Wessels) означава као глобалне или транснационалне.<sup>5</sup>

Зашто је религија била занемаривана у политичким наука? Одговор можемо наћи у јачању модернизације као и теорије секуларизације. Секуларизација представља формално - правно одвајање вере и државе, тачније смештање религије у приватну сферу.<sup>6</sup> Теорија секуларизације заступала је став да ће модернизацијски фактори, као што су економски развој, урбанизација, модерне друштвене институције, плурализам, раст образовања као и науке и технологије, довести до тога да религија постане небитан фактор у свету.<sup>7</sup> Међутим, чак и поред доминантне теорије секуларизације, данас смо сведоци „повратка религије на јавној сцени“, како заступају Петито (Petito) и Хатзополус (Hatzopoulos).<sup>8</sup> Поред њих, Питер Бергер (Peter Berger), некадашњи заступник теорије секуларизације,

---

<sup>1</sup>Јевтић, Мирољуб, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009., стр. 11.

<sup>2</sup>О утицају религије на политику и политике на религију погледати у: Jevtic, Mirosljub, *Political Science and Religion, Politics and Religion Journal*, Vol.1, No.1, Belgrade, 2007. као и у Јевтић, Мирољуб, *Политикологија религије*...стр. 18.

<sup>3</sup> Kettell, Steven, *Has Political Sceince Ignored Religion*, *PS: Political Science & Politics*, Vol.45., No.1, 2012.

<sup>4</sup> Јевтић, Мирољуб, *Политикологија религије*...стр.18.

<sup>5</sup> Wessels, David, *Religion and Globalization in Haynes, Jeffrey, Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2009., pp. 323-340.

<sup>6</sup> Јевтић, Мирољуб, *Политикологија религије*...стр. 79.

<sup>7</sup> Погледати у: Fox, J. and Sander, S. *The Question of Religion and World Politics, Terrorism and Political Violence*, 17 (3), 2005., pp.293.-303.

<sup>8</sup> Petito, F. and Hatzopoulos, P., *The Return form Exile: An Introduction in Petito, F., Hatzopoulos, P. (eds), Religion in International Relations: The Return from Exile*, Palgrave Macmillan, New York, pp.1-20.

сматра да литература која наглашава успех теорије секуларизације грешни и да је данашњи свет изразито религиозан.<sup>9</sup> Хурд (Hurd) сматра да религију више не можемо игнорисати. Она наглашава да религија има „две стране“ - једна страна је страна опасне религије, док је друга страна, страна мирољубиве религије.<sup>10</sup> Хурд заправо истиче оно што је Тони Блер (Tony Blair) назвао „два лица религије“.<sup>11</sup>

Теорије међународних односа, дуже време нису сматрале религију за битан фактор и феномен који може утицати на међународну арену и међународне односе. Теорије међународних односа формиране су по секуларном принципу и вуку своје корене од Вестфалског мировног споразума из 1648.године, којим је окончан Тридесетогодишњи рат (1618-1648) између римокатолика и протестаната. Четири стуба Вестфалског система међународних односа, према Хајнсу (Haynes) су: 1. Државе се схватају као једини актери у међународном систему, 2. Владе не траже да мењају односе религије и политике у другим државама, 3. Религијски ауторитети, легитимно, у малој мери изводе, ако уопште постоје, функције, унутар земље, а још мање транснационално, 4. Религијска и политичка моћ, тј. црква и држава су одвојене.<sup>12</sup> Како видимо суверене државе представљају кључне актере у међународним односима.

Како смо већ навели, теорије међународних односа, дуго су занемаривале значај и утицај религије на међународне односе. У прилог тој чињеници пише Данијел Фифлот (Daniel Philpott). Наиме, Фифлот је урадио истраживање које је обухватило четири главна (мејнстрим) часописа међународних односа. Он је дошао до податка, да се само шест научних радова од укупно 1600, који су објављени у периоду од 1980. до 1999.године, бавило религијом као битним фактором у међународним односима.<sup>13</sup> Поред Фифлота, Хаснер (Hassner) је такође урадио истраживање, мада разлика у односу на Фифлота је та, што се Хаснер бавио анализом књига које је тичу изучавања религије у међународним

---

<sup>9</sup> Погледати у: Berger, Peter L., *The Desekularisation of The World-Resurgent Religion in World Politics*, Ethics and Public Policy Center, Washington D.C., 1999.

<sup>10</sup> Shakman Hurd, Elizabeth, *International Politics after Secularism*, *Review of International Studies*, British International Studies Association, 38, 2012., pp. 943-961.

<sup>11</sup> Blair, Tony, *Taking Faith Seriously*, *New Europe Online*, (2 January 2012.)

<sup>12</sup> Shani, Giorgio, *Transnational Religious Actors and International Relations* in Haynes, Jeffrey, *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2009., pp. 308-322.

<sup>13</sup> Philpott, Daniel, *The Challenge of September 11 to Secularism in International Relations*, *World Politics*, 55, 1, 2002., pp.66-95.

односима. Наиме, Хаснер је дошао до податка да је само једна књига о поменутом феномену у међународним односима, била објављивана по деценији, тачније једна 1970.-тих, једна 1980.-тих, и једна 1990.-тих, док од 2002.године налазимо шест књига које се објављују на годишњем нивоу, а тичу се питања религије у међународним односима.<sup>14</sup> Међутим, од 11. септембра 2001.године, ствари се полако мењају и религија добија значај и могућност да прошири и „баца“ нови поглед на изучавање међународних односа. Та чињеница полако се опавдава и повећањем научних, академских радова који се баве изучавањем религије у међународним односима. Међу њима издвојили би студије Хајнса (Haynes), Фифлота (Philpott) Хаснера (Hassner), Петита и Хатзопоулуса (Petito and Hatzopoulos), Фокса (Fox), Гозајдина (Gözaudin), Шанија (Shani) као и многих других. Поред те чињенице морамо нагласити и следећу. Мелон фондација је финансирала пројекат Религија и међународни односи: Пример за истраживање. Том приликом, ова фондација окупила је академске истраживаче и формирала радну групу на Универзитету Нотер Дам (University of Notre Dame) како би допринела изучавању религије у међународним односима.<sup>15</sup> Све ове чињенице говоре у прилог изучавања религије у теорији међународних односа и дају допринос развоју исте.

## РЕЛИГИЈА У ТЕОРИЈИ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

Како би утврдили да ли религију можемо инкорпорирати у теорије међународних односа, које су доминантно секуларне, овај рад послужиће се студијом коју представљају Нукхет Сандал (Nukhet A. Sandal) и Џонатан Фокс (Jonathan Fox) у својој студији „Религија у теорији међународних односа – интеракције и могућности“.<sup>16</sup> Ова студије из 2013. године пружила је значајан допринос изучавању религије и политике, а посебно религије и међународних односа. Сандал и Фокс су настојали да овом студијом пруже значајан допринос разумевању религије као мултидимензионог феномена који утиче на

---

<sup>14</sup> Hassner, Ron, *Religion and International Affairs: The State of Art, Religion, Identity and Global Governance: Ideas, Evidence and Practice*, Toronto University Press, Toronto, 2011, pp.37-56.

<sup>15</sup> *Religion and International Relations: A Primer for Research*, The Report of the Working Group on International Relations and Religion of the Mellon Initiative on Religion Across the Disciplines, University of Notre Dame

<sup>16</sup> Sandal Nukhet A., Fox, Jonathan, *Religion in International Relations Theory – Interactions and possibilities*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2013.

међународне односе. Аутори су овом књигом настојали да интегришу религију у теорију међународних односа и то, на примеру различитих начина тј.каталогом начина на који религија може утицати на међународне односе. Тај каталог начина на који религија може утицати на међународне односе обухвата: религијски поглед на свет, религијски легитимитет, религијске државе, недржавне религијске актере, транснационалне религијске покрете, транснационална религијска питања и религијски идентитет. Аутори, у својој студији, кроз призму пет главних теорија међународних односа, покушавају да интегришу религију у теорију међународних односа. Тих пет главних (мајнстрим) теорија међународних односа су: класични реализам, неореализам, (нео)либерализам, Енглеска школа и конструктивизам. У оквиру начина на који религија може утицати на међународне односе, аутори ове студије наводе значај и утицај транснационалних религијских покрета на међународне односе и међународну арену. А како се овај рад заснива на анализи транснационалног исламског покрета Хизмет, налазимо да нам је ова студија битна.

Ради детаљнијег увида у утицај транснационалних религијских покрета на међународне односе, представимо њихов утицај кроз наведених пет главних теорија међународних односа.

<b>Теорије међународних односа</b>	<b>Класични релализам</b>	<b>Структурални реализам</b>	<b>Неолиберализам</b>	<b>Енглеска школа</b>	<b>Конструктивизам</b>
Транснационални религијски покрети	*Транснационални религијски покрети изазивају реализам генерално, због тога што	*Класична комплексна теорија безбедности признаје утицај транснационалних религијских	*Религиозне НВО служе се религијском дипломатијом и постају укључене у транснационалну	*Транснационални религијски покрети могу представљати део међународног друштва	*Транснационални религијски актери могу створити религиозне заједнице и променити наше

представљају једну алтернативну скупину држави, могу формирати организацију базирану на религијској идеологији, или се могу залагати за „државу“ која ће се водити религијском перспективом	покрета у међудржавним односима *Транснационални религијски покрети могу се посматрати као изазов или алтернатива државном систему	политику *Транснационални религијски покрети су критички део цивилног друштва *Религијске терористичке организације се понашају као корпорације	транснационални покрети такође могу представљати и изазов за јудео-хришћанско међународно друштво	разумевање транснационалних питања *Транснационални религијски актери могу утицати на стварање алтернативног светског поретка
---	--	---	---	---

Табела бр.1: Приказ – Утицај транснационалних религијских покрета на међународне односе кроз призму пет главних (мејнстрим) теорија међународних односа, Извор: Сандал Нукхрет и Фокс Џонатан<sup>17</sup>

Управо о могућности стварања алтернативне државе и новог светског поретка од стране транснационалних религијских покрета говори и седмо поглавље Сандалове и Фоксове студије које се заснива на конструктивизму.<sup>18</sup> Наиме, Сандал и Фокс долазе до сазнања да је управо конструктивизам најпогоднија и најфлексибилнија теорија

<sup>17</sup> Исто, стр. 172.

<sup>18</sup> Исто.

међународних односа која има потенцијал да инкорпорира религију у међународне односе.<sup>19</sup>

Поред Сандала и Фокса, значајно је сагледати и другачија мишљења и ставове. Данијел Фифлот сматра да су две главне теорије међународних односа, реализам и либерализам секуларне, управо због чињенице да међународни систем, који је консолидован Вестфалским мировним споразумом из 1648.године, почива на сувереним државама. Тада је победу међународног система добио систем суверених држава који представља главни предмет теорија међународних односа, док су религијски ауторитети изгубили. Фифлот даље налази да реалисти и либерали сматрају да религија нема битну улогу у међународним односима. Ипак, либерални теоретичари, можда, пак придају мало више простора утицају религије на међународне односе од реалиста, каже Фифлот. Фифлот, налази да би конструктивизам, са свим својим идејама, могао да пружи простор за изучавање религије у међународним односима.<sup>20</sup> Теоретски, Фифлот брани становиште о конструктивизму као теорији међународних односа која има највише могућности да инкорпорира религију у теорију међународних односа, као и Сандал и Фокс. Мада, и поред те чињенице, Фифлот наводи следећу. Он се осврће и на Александра Вента (Alexander Wendt), најзначајнијег теоретичара конструктивизма, наводећи да Вент није дао простора изучавању религије у теорији међународних односа.<sup>21</sup>

Себастиан Росато (Sebastian Rosato), сматра да, иако постоји растуће интересовање за изучавање религије у теорији међународних односа, дисциплина међународних односа и даље остаје поприлично секуларна. Росато сматра да академски истраживачи религије и међународних односа морају да схвате религију озбиљно, као и да нађу начин како да утврде каузални ефекат религије и светске политике. Пошто, тврди Росато, постојећа литература не приказује каузални ефекат религије и међународних односа. Наиме, Росато наводи да истраживачи не представљају доказе за каузални утицај религије у међународној арени, већ само наводе и претпоставке. Росато упућује критику Џонатану Фоксу о његовом раду о религији у међународним односима, сматрајући да његова студија

---

<sup>19</sup> Исто, стр. 181.

<sup>20</sup> Philpott, Daniel, *The Religious Roots of International Relations Theory* in Religion and International Relations: A Primer for Research, The Report of the Working Group on International Relations and Religion of the Mellon Initiative on Religion Across the Disciplines, University of Notre Dame, pp.76-86.

<sup>21</sup> Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1999.

пати од исте слабости, тачније да пружа само бројне емпиријске наводе. Росато наводи да Фокс мора да пружи „каузалну причу“ као и доказе, не само наводе.<sup>22</sup>

Све ове критике значајне су нам како би на прави и свеобухватни начин доказали да религија има утицаја на међународну политику. Религија, поседује две стране, наиме у неким случајевима може бити узрок рата, али и узрок помирења и сарадње између држава и политичких субјеката. Посебно је битан транснационални карактер религије за међународне односе. Наиме, глобализација, технолошке иновације и друго, довели су до раста утицаја транснационализма. Раст утицаја транснационалних актера, који могу бити и религијски, значајно дотиче међународне односе, међународну арену као и међународни поредак. Моника Дуфи Тофт (Monica Duffy Toft) пише управо о транснационалној природи религије и о њеном међународном утицају. Тофт сматра да, глобализацијом религијских мрежа, религијско насиље једне државе може утицати на унутрашње послове друге државе (она наводи пример глобалних сихадистичких покрета). Тофт наводи и то да су религијски актери, транснационални актери који битно утичу на међународне односе и међународни поредак.<sup>23</sup> Један од транснационалних актера који је битно утицао на међународни поредак јесте и Ал Каида, како наводи Хајнс. После напада на Сједињене Америчке Државе 11. септембра, као и напада на Мадрид, Ал Каида је објавила да ће међународни систем, утемељен на принципима Вестфалског мировног споразума, пропасти и да ће настати нови систем заснован на вођству исламске државе. Хајнс у својој студији наводи какве је импликације Ал Каида имала за постојећи међународни поредак којим доминира Запад.<sup>24</sup> Поред Хајнса, незаобилазна студија је и студија од Хантингтона (Huntington) који наводи да је радикални ислам кључна опасност за међународни поредак.<sup>25</sup> Међутим, ми ћемо се у овом раду асоцирати на један „нови“ модел ислама -

---

<sup>22</sup> Rosato, Sebastian, *The Sufficiency of Secular International Relations Theory in Religion and International Relations: A Primer for Research*, The Report of the Working Group on International Relations and Religion of the Mellon Initiative on Religion Across the Disciplines, University of Notre Dame, pp. 176-183.

<sup>23</sup> Duffy Toft, Monica, *Religion and Civil Wars: Next Steps?* In Religion and International Relations: A Primer for Research, The Report of the Working Group on International Relations and Religion of the Mellon Initiative on Religion Across the Disciplines, University of Notre Dame, pp.142.-151.

<sup>24</sup> Погледати више о томе у: Haynes, Jeffery, *Transnational Religious Actors and International Order, Perspectives*, Vol. 17., No.2, 2009., pp.43-69.

<sup>25</sup> Погледати више о томе у: Huntington Samuel P., „The Clash of Civilizations?“ *Foreign Affairs*, Vol. 72, No.3, 1993, pp.22-49.



„умерени, модерни ислам“, Мухамеда Фетулаха Гулена и његовог Хизмет покрета. Истраживачко питање на које настојимо да нађемо одговор гласи: Да ли транснационални религијски актери (Гуленов покрет) могу представљати изазов за постојећи међународни поредак?

## ТРАНСНАЦИОНАЛНИ РЕЛИГИЈСКИ АКТЕРИ И МЕЂУНАРОДНИ ПОРЕДАК

Како смо већ истакли, процес глобализације као и технолошких иновација подстакао је раст и утицај многих државних, али и недржавних актера на међународне односе и међународни поредак. Још од седамдесетих година XX века долази до повећања утицаја недржавних актера у међународној арени. Стога међународни систем није више детерминисан само односима између суверених држава, већ и другим недржавним актерима и транснационалним покретима који постају значајни у међународним пословима. То за последицу има и нови поглед на међународни поредак, с обзиром да се исти заснива на кључним актерима – сувереним државама. Ти недржавни актери, који се активно укључују у међународне процесе, подстакнути глобализацијом, технолошким иновацијама, комуникацијама и медијима, јесу транснационалне корпорације и организације. Поред њих, религијски актери такође постају видљиви и утицајни. Наиме, од 1970.-тих долази до раста транснационализма, а тиме и раста нових могућности за недржавне, транснационалне актере међу којима су и транснационални религијски актери.<sup>26</sup> Религија представља један од битних елемената транснационалних актера и самим тим узрукује раст интересовања за проучавање и анализу утицаја религије на међународне односе.<sup>27</sup>

Транснационални религијски актери се, према Шанију (Shani), могу дефинисати као недржавни актери који представљају одређено религијско учење и имају активну везу и односе са другим актерима у другим државама или међународним организацијама. Шани сматра да транснационални идентитет ових актера може бити потенцијални изазов, како позитиван, тако и негативан, за међународни поредак који датира од Вестфалског

---

<sup>26</sup> Haynes, Jeff, *Transnational Religious Actors and International Politics*, *Third World Quarterly*, Taylor & Francis, Vol. 22., No.2, 2001., pp.143-158.

<sup>27</sup> Taşkaya, Özgür, *Religion as a Soft Power in International Relations*, M.A. Thesis, Istanbul Technical University, Institute of Social Sciences, Istanbul, 2011., p.37.

мира.<sup>28</sup> Шани и Хајнс, се слажу у тврдњи да транснационални религијски актери утичу на међународни поредак. Хајнс истиче да транснационални религијски актери имају потенцијал да „уруше“ суверенитет држава, које су кључни чиниоци међународних односа и међународног поретка.<sup>29</sup> Хајнс, који је један од најбитнијих истраживача употребе религије као „меке моћи“ (soft power) у политичким и социјалним питањима, сматра да, транснационални религијски актери, користећи се „меком моћи“, могу створити услове за креирање транснационалног цивилног друштва.<sup>30</sup> Гозајдин (Gözaydin) је такође истицао употребу религије као „меке моћи“ у међународним односима, посебно у Републици Турској.<sup>31</sup> Користећи се „меком моћи“ транснационални религијски актери настоје да промовишу „позитивну“ слику вредности и идеја за која се залажу. Да би разумели како транснационални религијски актери користе „меку моћ“ прво ћемо представити шта „мека моћ“ означава. Наиме, термин „мека моћ“ је исковао Џозеф Нај (Joseph Nye) и дефинисао је на следећи начин: „мека моћ је способност да добијемо оно што желимо атрактивношћу, пре него присилом и плаћањем“.<sup>32</sup> То се постиже атрактивном сликом идеја и вредности, културом и политиком. Поред тога, Нај истиче и да су одређени „квалитети“ потребни како би „мека моћ“ могла да утиче и привуче друге. Оно што је такође значајно јесте да је употреба „меке моћи“ много јефтинија и атрактивнија од употребе „тешке моћи“ (hard power). Инструменти „меке моћи“ су јавна дипломатија, културна дипломатија, идеологија и атрактивне вредности.<sup>33</sup>

Транснационални религијски актери значајни су корисници религије као „меке моћи“ у међународним односима. Они утичу на међународне односе служећи се снагом својих идеја као и медијима који им омогућавају да шире своју „позитивну“ поруку

---

<sup>28</sup> Shani, Giorgio, *Transnational Religious Actors and International Relations* in Haynes, Jeffrey, *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2009., pp 308-322.

<sup>29</sup> Haynes, Jeff, *Transnational Religious Actors and International Politics*, *Third World Quarterly*, Taylor & Francis, Vol. 22., No.2, 2001., pp.143-158.

<sup>30</sup> Haynes, Jeffery, *Transnational Religious Actors and International Order*, *Perspectives*, Vol. 17., No.2, 2009., pp.43-69.

<sup>31</sup> Погледати више у: Gözaydin, I., *Religion as Soft Power in the International Relations of Turkey* in Political Studies Association, Conference Proceedings, 2010.

<sup>32</sup> Погледати више о томе: Nye, J. *Power in the global information age: from realism to globalisation*, Routledge, London, 2004, Nye, J., *Hard Power, Soft Power and „The War on Terrorism“* in D.Held & M.Kenig-Archibugi (eds.) *American power in the 21th century*, Polity, Oxford.

<sup>33</sup> Погледати више о томе у: Исто., као и у: Taşkaya, Özgür, *Religion as a Soft Power in International Relations*, M.A. Thesis, Istanbul Technical University, Institute of Social Sciences, Istanbul, 2011.

глобално и створе могућност за креирање новог транснационалног друштва.<sup>34</sup> Транснационално цивилно друштво се састоји од група и организација, из разних земља, које раде заједно на стварању друштва изван граница како би остварили своје циљеве. Могућност стварања транснационалног цивилног друштва, од стране транснационалних религијских актера, представља, по Шанију, алтернативу и изазов Вестфалском међународном поретку, као и секуларном либералном моделу глобалног цивилног друштва.<sup>35</sup>

Како би увидели на који начин транснационални религијски актери могу утицати на међународни поредак, прво ћемо представити шта међународни поредак представља.

Међународни поредак је режим, који се карактерише прихватањем одређених вредности и норми понашања, укључујући одређене актере, правила, механизме и разумевање. Стога је, међународно право централна категорија концепта међународног поретка, као и разних међународних институција и организација, као што су Организација Уједињених Нација и Светска трговинска организација, које настоје да га развијају и промовишу, сматра Хајнс. Концепт међународног поретка заснива се на два стуба:

1. међународном прихватању одређених вредности и норми, укључујући и међународно право

2. развоју институција које настоје да прошире и развију међународни поредак.

Хајнс наводи да се, од краја Хладног рата, међународни поредак ослањао на примарно Западне вредности и норме, као и на следеће циљеве: либералну демократију, људска права и капитализам. Међутим, како смо већ навели, глобализацијом и развојем технологије и комуникација, долази до јачања транснационализма, и то поготово религијског (хришћанског и исламског), који има за циљ стварање транснационалног цивилног друштва. Раст исламског фундаментализма представља такође изазов за Западне вредности и постојећи међународни поредак, сматра Хајнс.<sup>36</sup>

---

<sup>34</sup> Погледати више о томе у: Ташкаја, Özgür, *Religion as a Soft Power in International Relations*, M.A. Thesis, Istanbul Technical University, Institute of Social Sciences, Istanbul, 2011.

<sup>35</sup> Shani, Giorgio, *Transnational Religious Actors and International Relations* in Haynes, Jeffrey, *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2009., pp 308-322.

<sup>36</sup> Haynes, Jeffery, *Transnational Religious Actors and International Order, Perspectives*, Vol. 17., No.2, 2009., pp.43-69.

Донатан Фокс наводи да фундаменталистички покрети, посебно исламски, настоје да створе светско религиозно друштво које не познаје границе. Фокс наводи да је транснационализам њихов циљ. Неки од ових покрета су лимитирани границама државе у којима им је база, и многи од њих настоје да прошире покрет интернационално. Фокс наводи да транснационални религијски покрети имају разне методе како би се проширили интернационално, стога ћемо навести неке од њих:

1. многи покрети настоје да преузму контролу државе или у крајњем случају, да утичу на државу и локалну самоуправу својим циљевима и вредностима,

2. настоје да преузму религијске институције и постану једини арбитар религијских питања и религијског ауторитета,

3. Ови покрети формирају транснационалне мреже са другим покретима и организацијама широм света у циљу формирања транснационалне агенде

4. Користе медије и међународну комуникацију како би кординисали и ширили своје поруке широм света.<sup>37</sup>

Један од транснационалних религијских покрета који је активан у данашњем свету и који утиче на међународну арену јесте и транснационални исламски покрет Хизмет (Гуленов покрет) бившег турског имама Мухамеда Фетулаха Гулена. У складу с тим, овај рад настоји да прикаже на који начин Гуленов покрет представља изазов за постојећи међународни поредак.

## **ГУЛЕНОВ ПОКРЕТ - ХИЗМЕТ КАО ТРАНСНАЦИОНАЛНИ РЕЛИГИЈСКИ ПОКРЕТ**

Гуленов покрет или покрет Хизмет (Служба)<sup>38</sup> формиран је шездесетих година XX века у Републици Турској, од стране бившег турског имама Мухамеда Фетулаха Гулена. Гуленов покрет се формално декларише као социјални, исламски, „неполитички“<sup>39</sup> покрет

---

<sup>37</sup> Fox, Jonathan, Integrating Religion into IR Theory, in Haynes, Jeffrey, *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2009., pp. 273-292.

<sup>38</sup> Погледати више о Гуленовом покрету на сајту Гуленовог покрета: <http://www.gulencmovement.com/>, Приступљено: 05.05.2019.године

<sup>39</sup> О политичком деловању Гуленовог покрета погледати више у: Лончар, Мирела, *Основе политичког деловања Хизмет покрета*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2017.

који има за циљ промовисање одређених вредности и идеја, међу којима су: идеја „модерног, умереног ислама“, квалитетног образовања, међурелигијског дијалога, толеранције, демократије, ненасиља, као и идеја успостављања моста између ислама и Запада.<sup>40</sup> Циљ овог покрета јесте стварање Златне генерације (Altın Nesil) идеалних људи. Кључна разлика овог исламског покрета у односу на друге исламске покрете јесте та, да овај исламски покрет користи специфичну методу деловања која носи назив „образовни цихад“ према речина Џефа Џегера (Jeff Jager).<sup>41</sup> Наиме, овај покрет користи „меку моћ“ и настоји да кроз градњу образовних институција и организација шири „позитивну“ слику својих активности и идеја, како би привукао што више присталица и симпатизера. Хакан Јавуз (Hakan Yavuz) сматра да Гуленов покрет, служићи се претежно промовисањем „Западних вредности“ настоји да прикаже „позитивну слику ислама“ понајвише Западу и Американцима.<sup>42</sup>

Гуленов покрет се деведесетих година XX века проширио изван граница Републике Турске и формирао организације и институције широм света. Данас, институције Гуленовог покрета (међу којима су разне образовне институције, факултети, школе, банке, болнице, организације хуманитарног карактера, организације за промовисање међурелигијског дијалога и толеранције, медијске институције и многе друге) можемо наћи у Централној Азији, на Балкану, у Европи, Африци, Аустралији као и у Сједињеним Америчким Државама, у којима лидер покрета Хизмет, Мухамед Фетулах Гулен живи од 1999.године у самонаметнутом изгнанству.<sup>43</sup> Битна чињеница која се односи на овај покрет јесте и та, да је овај исламски транснационални покрет, као и његов лидер Мухамед Фетулах Гулен, оптужен за покушај пуча у Републици Турској 2016.године. Наиме, турска влада на челу са Рецепом Тајпом Ердоганом оптужила је овај исламски покрет<sup>44</sup> за корупцију и покушај преузимања власти у Републици Турској, као и покушај

---

<sup>40</sup> Погледати више о томе у: Ebaugh, Helen Rose, *The Gülen Movement – A Sociological Analysis of a Civic Movement Rooted in Moderate Islam*, Springer, Dordrecht, Heidelberg, London, New York, 2010.

<sup>41</sup> Jager, Jeff, *Understanding the Gülen Movement*, *Small Wars Journals*, 2016.

<sup>42</sup> Holton, Christopher and Lopez Clare, *The Gülen Movement - Turkey's Islamic Supremacist Cult and its Contributions to the Civilization Jihad*, The Center for Security Policy, 2015., стр. 24.

<sup>43</sup> Неке од ових институција су затворене након покушаја пуча у Републици Турској 2016.године.

<sup>44</sup> Турска влада оптужила је Гуленов покрет за корупцију у кључним институцијама Републике Турске (војсци, полицији, медијима, едукационом сектору и правосуђу) и декларисала га 2014.године као терористичку организацију Фетулаха Гулена (FETÖ). Погледати више о томе у:

свргавања са власти Реџепа Тајпа Ердогана. Међутим, лидер покрета Хизмет, Гулен одбацио је ове оптужбе и још увек се налази у Сједињеним Америчким Државама, које одбијају да га изруче Републици Турској, услед непостојања доказа за организацију поменутог покушаја пуча.<sup>45</sup> Поред оптужби за организацију покушаја пуча, Гуленов покрет се терети и за организацију убиства руског амбасадора у Републици Турској, Андреја Карлова (Andrei Karlov), децембра 2016.године.<sup>46</sup>

Како би утврдили да ли Гуленов покрет представља транснационални религијски покрет, који користи одређене методе како би формирао транснационално друштво, послужићемо се оквиром од четири тачке, који је представљен од стране Џонатана Фокса.

1. многи покрети настоје да преузму контролу државе или у крајњем случају, да утичу на државу и локалну самоуправу својим циљевима и вредностима - Гуленов покрет је оптужен за покушај пуча у Републици Турској, као и за раније инфилтрирање својих кадрова у кључне институције Републике Турске (војску, полицију, правосуђе, медије и образовни сектор) како би ширио своје циљеве, идеје и вредности.

2. настоје да преузму религијске институције и постану једини арбитар религијских питања и религијског ауторитета – Гуленов покрет утицао је на „промоцију“ као и на потенцијално „решавање“ међурелигијског дијалога у Републици Турској. Мухамед Фетулах Гулен је организовао разне конференције и састанке са верским ауторитетима како би нашао „могуће решење“ за „дијалог“, али из увида у представнике састанака и конференција – само са представницима монотеистичких религија. Наиме, Гулен брани став да је политеизам забрањен, а атеизам види као пут до Сотоне.<sup>47</sup>

3. Ови покрети формирају транснационалне мреже са другим покретима и организацијама широм света у циљу формирања транснационалне агенде – Гуленов покрет формирао је многе институције и организације широм света као и мрежу којом се

---

Holton, Christopher and Lopez Clare, *The Gülen Movement - Turkey's Islamic Supremacist Cult and its Contributions to the Civilization Jihad*, The Center for Security Policy, 2015., стр. 16.

<sup>45</sup> О умешаности Гуленовог покрета у покушај пуча 2016. године у Републици Турској погледати у: Yavuz, Nakan M., Balci Bayram (eds) *Turkey's July 15th Coup: What Happened and Why*, The University of Utah Press, 2018.

<sup>46</sup> Погледати више о томе у: Lončar, Mirela, *Hizmet Movement as a Subject of Research of Politology of Religion* in Jevtić, Mirosljub and Veković, Marko (eds), *Politology of Religion: A Biannual Conference 2018.*, Conference Proceedings, pp. 177-192.

<sup>47</sup> Погледати више о томе у: Gülen, Fethullah M., *Pearls of Wisdom*, The Light, New Jersey, 2005.

чланови истих повезују, како би утицао на формирање и јачање транснационалне агенде која има за циљ стварање новог светског поретка Златне генерације идеалних људи (образовани и пре свега религиозни људи).

4. Користе медије и међународну комуникацију како би кординисали и ширили своје поруке широм света – Гуленов покрет формирао је разне медијске организације, од новина до телевизија и друго, како би развијао своју транснационалну агенду интернационално и ширио „позитивну слику ислама“ и то понајвише на Западу. Поред, тога, неки истраживачи као и турски тужитељ Зафер Дура (Zafer Dura), наглашавају везу Гуленовог покрета са обавештајном службом Сједињених Америчких Држава - ЦИА-ом. Наиме, многи истраживачи сматрају да Гуленов покрет не би могао да постане транснационални покрет са толиким утицајем, члановима и инфраструктуром, без снажне међународне подршке.<sup>48</sup>

Како налазимо Гуленов покрет представља транснационални исламски покрет који, користећи се „меком моћи“ и јасном транснационалном агендом, настоји да формира транснационално друштво - Златну генерацију идеалних људи, чиме представља изазов за постојећи међународни поредак.

## **ЦИЉ ГУЛЕНОВОГ ПОКРЕТА - ЗЛАТНА ГЕНЕРАЦИЈА ИДЕАЛНИХ ЉУДИ (ALTIN NESIL)**

Коначни циљ бившег турског имама, оснивача покрета Хизмет, Мухамеда Фетулаха Гулена јесте стварање новог светског поретка. Како би се уверили у ту тврдњу представићемо један цитат из његове књиге „Статуа наших душа: повратак исламске мисли и активизма“ који гласи: „Ми не верујемо да ће ишта ново доћи кроз капитализам, или кроз фантазију комунизма, или социјализма, или хибрида социјалдемократије, или од старог либерализма. Истина која је битна, јесте да, уколико постоји свет који је отворен за нови светски поретак, то је наш свет“.<sup>49</sup>

---

<sup>48</sup> Погледати више о томе на: <https://www.rt.com/news/357944-gulen-movement-founded-cia/> , Приступљено: 05.05.2019.године

<sup>49</sup> Gülen, Fethullah M., *The Statue of our souls: Revival in Islamic thought and activism*, The Light, New Jersey, 2005., стр. 24.

Како видимо, Гулен позива своје следбенике на могућност креирања новог светског поретка, који по њему представља стварање инклузивне цивилизације, тзв. Златне генерације идеалних људи (Altın Nesil). Идеални људи јесу „људи службе“. То су људи који ће бити образовани и религиозни, модерни и толерантни. „Њихови гласови и уздаси уздизаће Бога, Креатора“. <sup>50</sup> Гулен сматра да они који желе да реформишу и промене свет, прво морају себе променити. <sup>51</sup> Прототип Гуленовог идеалног човека јесте учитељ покрета који је би радио на стварању „Златног доба“. Идеални човек, по Гулену, јесте „zul-сенахеуп“, „онај који поседује два крила“ јединство разума и срца. <sup>52</sup>

Како налазимо Гуленов идеални човек мора бити образован, мора радити на себи, али исто тако мора бити религиозан, и то религиозан у исламском духу. Гулен је био активан учесник као и организатор конференција о међурелигијском дијалогу. Мада, како смо већ напоменули, међурелигијски дијалог који он заступа јесте дијалог између монотеистичких религија (јудаизма, хришћанства и ислама). <sup>53</sup> Политеисти и атеисти се не уклапају у његову замисао о новом светском поретку, чиме налазимо да је свет који Гулен настоји да створи изразито елитистички.

Да ли је нови светски поредак, уобличен у Гуленовој Златној генерацији идеалних људи, инсирисаном „модерним, умереним исламом“, изазов за постојећи међународни поредак који се заснива на сувереним, секуларним државама, анализираћемо у наредном делу нашег рада.

## ГУЛЕНОВ ПОКРЕТ КАО ИЗАЗОВ ЗА ПОСТОЈЕЋИ МЕЂУНАРОДНИ ПОРЕДАК

Како би утврдили, да ли Гуленов покрет (Хизмет), покрет „умереног, модерног“ ислама, представља изазов за постојећи међународни поредак, анализираћемо две кључне ставке истог. Прво, анализираћемо однос схватања суверенитета у Западној и исламској традицији, а потом ћемо анализирати концепт и однос постојећег међународног права и

---

<sup>50</sup> Gülen, Fethullah M., *Pearls of Wisdom*, The Light, New Jersey, 2005. стр. 103.

<sup>51</sup> Исто, стр. 105.

<sup>52</sup> Погледати више о томе на: <http://www.gulenmovement.com/fethullah-gulens-golden-generation-integration-of-muslim-identity-with-the-world-through-education.html>, Приступљено: 05.05.2019.године

<sup>53</sup> Погледати више о томе у: Лончар, Мирела, Фетулах Гулен и међурелигијски дијалог, *Култура полиса*, Култура-Полис, Нови Сад и Институт за Европске студије, Београд, бр.38, година XVI, 2019., стр. 219-229.



исламског права. Ове анализе биће нам од кључног значаја како би дошли до одговора на питање: Да ли транснационални религијски актери (у нашем случају исламски) представљају изазов за постојећи међународни поредак?

Међународни поредак подразумева „систем односа у међународној заједници који се координира међународним правом чији је циљ обезбеђивање светског мира и функционисање привреде“<sup>54</sup>. Како се постојећи међународни поредак, утемељен Вестфалским споразумом, заснива на сувереним државама, представићемо схватање суверенитета у Западној традицији, као и схватање суверенитета у исламској традицији. Пошто се Гуленов покрет декларише као исламски покрет, управо, из тог разлога сматрамо да је неопходно испитати да ли је исламски концепт схватања суверенитета идентичан Западном, који је на снази у већини земаља.

Наиме, у Западној традицији „државе постају суверене када их друге државе признају као такве“, заступа Бали.<sup>55</sup> Ово схватање искључује било какав уплив религије, тачније заступа секуларно схватање суверених држава. У исламској традицији схватање суверенитета се другачије тумачи него на Западу. „У исламу се суверенитет означава појмом хакемија (ар. *hakemiya*) и он се односи на онога ко је носилац врховне власи у исламском друштву, а он се назива хакем (ар. *hakem*)“<sup>56</sup>. Носилац највише власти и законодавац у исламској доктрини јесте Бог, Алах, истиче Мирољуб Јевтић.<sup>57</sup> „У муслиманској светој књизи Кур'ану, Бог се експлицитно описује као *Ал Малик*, у значењу „владар“ (суверен), односно као *Ал Малик ал Мулк*, у смислу „носилац вечне власти“ (суверенитета)<sup>58</sup>. Ово схватање суверенитета је прихваћено у целокупној исламској теорији и превазилази све поделе у исламској заједници. Стога, исламска држава мора бити заснована на Божијем закону - шеријату.<sup>59</sup>

---

<sup>54</sup> Овде цитирано према: Аврамов, Смиља, *Међународно јавно право*, издање V, Београд, стр.7, Преузето из: Јевтић, *Мирољуб, Политикологија религије...*стр. 231.

<sup>55</sup> Bealey, F., *The Blackwell Dictionary of Political Science*, Oxford, Blackwell, 1999., p.306.

<sup>56</sup> Овде наведено према: Јевтић, Мирољуб, *Политикологија религије...*стр. 188.

<sup>57</sup> Исто.

<sup>58</sup> Овде наведено према: Потезица Оливер, *Исламска република Имама Хоменинија: Појам суверености у делима Имама Хоменинија*, Филип Вишњић, Београд, 2006., стр. 20., Преузето из: Ђурић, Живојин; Ајзенхамер, Владимир, Утицај исламских раскола на формирање политичких система Саудијске Арабије и Ирана, *Политичка ревија*, Година (XXIII) X, Вол. 29, бр. 3, 2011., стр. 311-338.

<sup>59</sup> Исто.

Управо, различито поимање концепта суверенитета у Западној и исламској традицији шаље нам значајан сигнал за постојање изазова за постојећи секуларни међународни поредак, од стране исламских религијских актера који не раздвајају веру од државе. Наиме, за муслимане темељна је послушност Богу, онако како је прописана у исламском закону. У исламу, закон је темељни верски наук, као и у јудаизму, док је теологија краљица наука у хришћанству.<sup>60</sup> Муслимани верују да им је основни задатак да се боре целог живота како би успоставили Божију вољу у свој приватни и јавни живот. Они себе гледају као Божије представнике са божијим налогом, како би успоставили Божију владавину на Земљи и створили праведно друштво. Стога је сврха политичког ауторитета у исламу да усади божанску поруку. Идеална исламска држава јесте она која се заснива на Божијем закону.<sup>61</sup>

Други аспект наше анализе тиче се анализе односа међународног права и исламског права. Међународни поретак се заснива на међународном праву, које је уобличено првенствено Западним вредностима и централна је категорија међународног поретка. Чак и поред тога што се Гуленов покрет позива на одређене Западне вредности, овај покрет налази свој извор у исламу и стога налазимо да је битно уколико направимо анализу исламског права у односу на међународно право.

Исламско право – шеријат, користи се као позитивно право у великом броју држава у којима муслимани живе. Циљ исламског права јесте остварење Божије воље на земљи, ширење и одбрана муслиманске заједнице и успостављање праведног друштва. Оно се заснива, прво, на односу људи и Бога, тачније на Богопоштовању, друго, на деловању људи међусобно, тачније на друштвеним односима.<sup>62</sup> Иако постоје поделе у исламу, као и у хришћанству, оно што је заједничко и сунитима и шиитима јесу одређени извори исламског права.

„Исламско право је право као и свако друго: систем правила којим се регулише понашање муслимана у одређеном домену и немуслимана који живе на територијама под управом која се инспирише исламским правом.“<sup>63</sup> Као што смо већ навели закон је главни

---

<sup>60</sup> Esposito, John L., *Šta bi svatko trebao znati o islamu*, Filozofsko-teološki institut družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2003., str. 141.

<sup>61</sup> Исто, стр. 152.

<sup>62</sup> Исто, стр.141.

<sup>63</sup> Јевтић, Мирољуб, *Политикологија религије...*стр. 231.

наук у исламу, а не теологија као у хришћанству. Прва и основна разлика међународног права и исламског права јесте та да је исламско право божанско *ius divinum*. „У исламу нема права које ствара држава“. Исламско право је засновано на верским изворима. Друга карактеристика исламског права јесте та, да је исламско право персонално, а не територијално, и стога обавезује муслимане ма где живели, значи и на територијама на којима се не влада по исламском праву.<sup>64</sup>

Постоје три подручја која можемо поделити када третирамо исламско право у међународном поретку, наводи Мирољуб Јевтић и то су:

- „1. Међународни јавноправни елементи исламског права и међународни поредак
2. Приватноправни елементи међународног права ислама и међународни поредак
3. Унутрашње право исламских држава и међународни поредак“<sup>65</sup>

Поред тога морамо напоменути да „шеријатско право нема посебно међународно право, већ да је то право само један део шеријата чији је циљ да регулише односе између муслимана и немуслимана, ма где се они налазили. То значи да у исламском праву нема разлика између националног и међународног права“.<sup>66</sup> Ипак, у шеријату налазимо део који се бави међународним односима и тај део се назива сијер (арапски *siyar*). Сијер представља посебну грану *fikha*. „Према *fikhu*, читав свет би требало да постане једна јединствена држава са Кур'аном као уставом и халифом као поглаваром, у сунитској варијанти ислама, или имамом у шиитској.“<sup>67</sup> Исламско право дели свет на два дела: свет ислама и свет рата, а тренутно стање, тачније односи између муслимана и немуслимана су привремено стање до стварања јединствене исламске државе како би се успоставила Божија владавина и „трајни мир“ на Земљи.<sup>68</sup>

Како налазимо, међународно право се у великој мери коси са исламским које је божанско и представља изазов за суверене секуларне државе, а самим тим и изазов за постојећи секуларни међународни поредак.

---

<sup>64</sup> Погледати више о томе у: Исто, стр. 232.

<sup>65</sup> Исто, стр. 233.

<sup>66</sup> Исто, стр. 233.

<sup>67</sup> Исто, стр. 234-235.

<sup>68</sup> Исто, стр. 235.

## ЗАКЉУЧАК

На крају, остаје нам само да потврдимо да религија данас игра значајну улогу, како у политичким наукама, тако и у међународним односима. То првенствено доказује транснационални карактер религије. Наиме, глобализација и раст комуникација између људи и друштава, условили су и раст транснационализма. То је довело до раста утицаја многих актера, па и религијских актера у међународној арени. Како религијски актери (у нашем случају исламски) имају транснационалне циљеве то даље условљава анализу која се односи на њихов утицај и значај на међународну арену и међународни поредак. Транснационални религијски актер који је анализиран у овом раду јесте исламски Гуленов покрет – Хизмет, који има за циљ стварање транснационалног друштва и успостављање новог светског поретка који се битно разликује од садашњег међународног поретка. Оно што је кључна карактеристика новог светског поретка промовисаног од стране Мухамеда Фетулаха Гулена и његовог покрета, јесте да се исти састоји од, пре свега, образованих и религиозних људи. Тиме, Гуленов покрет представља изазов за постојећи секуларни међународни поредак. Овај рад имао је за циљ да пружи скроман допринос изучавању религије у теорији међународних односа и да допринесе њеном даљем развоју.

## ЛИТЕРАТУРА:

- Аврамов, Смиља, *Међународно јавно право*, издање V, Београд
- Bealey, F., *The Blackwell Dictionary of Political Science*, Oxford, Blackwell, 1999.
- Berger, Peter L., *The Desekularisation of The World-Resurgent Religion in World Politics*, Ethics and Public Policy Center, Washington D.C., 1999.
- Blair, Tony, Taking Faith Seriously, *New Europe Online*, (2 January 2012.)
- Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1999.
- Wessels, David, Religion and Globalization in Haynes, Jeffrey (ed) *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2009., pp. 323-340.

Gözyaydin, I., *Religion as Soft Power in the International Relations of Turkey* in Political Studies Association, Conference Proceedings, 2010

Gülen, Fethullah M., *Pearls of Wisdom*, The Light, New Jersey, 2005.

Gülen, Fethullah M., *The Statue of our souls: Revival in Islamic thought and activism*, The Light, New Jersey, 2005.

Duffy Toft, Monica, *Religion and Civil Wars: Next Steps?* In Religion and International Relations: A Primer for Research, The Report of the Working Group on International Relations and Religion of the Mellon Initiative on Religion Across the Disciplines, University of Notre Dame, pp.142.-151.

Ђурић, Живојин; Ајзенхамер, Владимир, Утицај исламских раскола на формирање политичких система Саудијске Арабије и Ирана, *Политичка ревија*, Година (XXIII) X, Вол. 29, бр. 3, 2011., стр. 311-338.

Ebaugh, Helen Rose, *The Gülen Movement – A Sociological Analysis of a Civic Movement Rooted in Moderate Islam*, Springer, Dordrecht, Heidelberg, London, New York, 2010.

Esposito, John L., *Šta bi svatko trebao znati o islamu*, Filozofsko-teološki institut družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2003.

Jager, Jeff, Understanding the Gülen Movement, *Small Wars Journals*, 2016.

Yavuz, Hakan M., Balci Bayram (eds) *Turkey's July 15th Coup: What Happened and Why*, The University of Utah Press, 2018.

Јевтић, Миролjub, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009.

Jevtić, Miroljub, Political Science and Religion, *Politics and Religion Journal*, Vol.1, No.1, Belgrade, 2007.

Kettell, Stiven, Has Political Sceince Ignored Religion, *PS: Political Science & Politics*, Vol.45., No.1, 2012.

Лончар, Мирела, Фетулах Гулен и међурелигијски дијалог, *Култура полиса*, Култура-Полис, Нови Сад и Институт за Европске студије, Београд, бр.38, година XVI, 2019., стр. 219-229.

Лончар, Мирела, *Основе политичког деловања Хизмет покрета*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2017.

Lončar, Mirela, Hizmet Movement as a Subject of Research of Politology of Religion in Jevtić, Mirosljub and Veković, Marko (eds), *Politology of Religion: A Biannual Conference 2018.*, Conference Proceedings, pp. 177-192.

Nye, J. *Power in the global information age: from realism to globalisation*, Routledge, London, 2004.

Nye, J., *Hard Power, Soft Power and „The War on Terrorism“* in D.Held & M.Kenig-Archibugi (eds.) *American power in the 21th century*, Polity, Oxford.

Petito, F. and Hatzopoulos, P., The Return from Exile: An Introduction in Petitto, F., Hatzopoulos, P. (eds), *Religion in International Relations: The Return from Exile*, Palgrave Macmillan, New York, pp.1-20.

Philpott, Daniel, The Challenge of September 11 to Secularism in International Relations, *World Politics*, 55, 1, 2002., pp.66-95.

Philpott, Daniel, *The Religious Roots of International Relations Theory* in Religion and International Relations: A Primer for Research, The Report of the Working Group on International Relations and Religion of the Mellon Initiative on Religion Across the Disciplines, University of Notre Dame, pp.76-86.

Потежица Оливер, *Исламска република Имама Хоменинија: Појам суверености у делима Имама Хоменинија*, Филип Вишњић, Београд, 2006.

Religion and International Relations: A Primer for Research, The Report of the Working Group on International Relations and Religion of the Mellon Initiative on Religion Across the Disciplines, University of Notre Dame

Rosato, Sebastian, *The Sufficiency of Secular International Relations Theory* in Religion and International Relations: A Primer for Research, The Report of the Working Group on International Relations and Religion of the Mellon Initiative on Religion Across the Disciplines, University of Notre Dame, pp. 176-183.

Sandal Nukhet A., Fox, Jonathan, *Religion in International Relations Theory – Interactions and possibilities*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2013.

Shakman Hurd, Elizabeth, International Politics after Secularism, *Review of International Studies*, British International Studies Association, 38, 2012., pp. 943-961.

Shani, Giorgio, Transnational Religious Actors and International Relations in Haynes, Jeffrey (ed) *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2009., pp 308-322.

Taşkaya, Özgür, *Religion as a Soft Power in International Relations*, M.A. Thesis, Istanbul Technical University, Institute of Social Sciences, Istanbul, 2011.

Fox, J. and Sander, S. The Question of Religion and World Politics, *Terrorism and Political Violence*, 17 (3), 2005.,pp.293.-303.

Fox, Jonathan, Integrating Religion into IR Theory, in Haynes, Jeffrey (ed) *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2009., pp. 273-292.

Huntington Samuel P., „The Clash of Civilizations?“ *Foreign Affairs*, Vol. 72, No.3, 1993, pp.22-49.

Hassner, Ron, Religion and International Affairs: The State of Art, *Religion, Identity and Global Governance: Ideas, Evidence and Practice*, Toronto University Press, Toronto, 2011, pp.37-56.

Haynes, Jeff, Transnational Religious Actors and International Politics, *Third World Quarterly*, Taylor & Francis, Vol. 22., No.2, 2001., pp.143-158.

Haynes, Jeffery, Transnational Religious Actors and International Order, *Perspectives*, Vol. 17., No.2, 2009., pp.43-69.

Holton, Christopher and Lopez Clare, *The Gülen Movement - Turkey's Islamic Supremacist Cult and its Contributions to the Civilization Jihad*, The Center for Security Policy, 2015.

#### **Интернет сајтови:**

<http://www.gulenmovement.com/fethullah-gulens-golden-generation-integration-of-muslim-identity-with-the-world-through-education.html>

<https://www.rt.com/news/357944-gulen-movement-founded-cia/>

<http://www.gulenmovement.com/>